

EGY RITKA „RONTÓIGE” ÉS EGYKORÚ PÁRHUZAMAI

ADATOK A FUNKCIÓVÁLTÁS—FUNKCIÓVESZTÉS
KÉRDÉSÉHEZ, VALAMINT AZ INVARIÁNSOK EGYIK
CSOPORTJÁNAK ÉRTELMEZÉSÉHEZ

JUNG KÁROLY

Halála előtt egy esztendővel, élete utolsó publikált cikkeként jelent meg az *Ethnographiában* Kálmány Lajosnak *Rontóige és ráolvasás* című rövid közleménye.¹ A cikkben egy magyarszentmihályi adatközlő hivatkozik egy tordai (Bánát) emberre, aki „hogya eszt lónak elénekölte, a lónak mők köllött döglenie”. Magának az *énekelt* „rontóigének” a szövege így hangzott:

„Pemötefű, fojondár, marathacz mán ettű;
Fakószekér, kendörhám pihenhez mán ettű,
Kilencz nagy juhászkutya jólakhacz mán ebbű:
Ördög nevibe ajállak, dögöjjé mög mingyá!”

Ezt a szöveget és a vele kapcsolatos egyéb adatokat Kálmány Lajos váratlan felfedezésnek, ritka adatnak tekintette, különösen azt a tényt, hogy a ráolvasást végző személynek *énekelve* kellett előadnia. Kálmány Munkácsi Bernát *Vogul népköltési gyűjteményére* hivatkozva a rokon vogulok népköltészetében ismeretes analógiákra utal, szöveget azonban nem idéz; mindössze az tűnik ki ebből a komparációból, hogy a vogulok körében is ismeretes lehetett az *ördögi ének éneklése*.² Kálmány Lajos arra is utal, hogy ez az énekelve előadott szöveg *rontó célzatú*, szemben a magyar néphagyományban gyakori egyéb ráolvasásokkal, amelyeknek főként *gyógyító célzatuk* van. Mivel maga is ritka „rontóigének” tartotta, a közzétevő nem is idézhettett párhuzamokat szövegéhez a magyar anyagból.

¹ KÁLMÁNY Lajos 1918.

² Vö. MUNKÁCSI Bernát 1910. 0353.

Kálmány Lajos közlésére tüneményes gyorsasággal figyelt fel Róheim Géza, aki abban az időben a magyar néphittel és népszokásokkal kapcsolatos, máig is alapvető és nélkülözhetetlen tanulmányait írta és publikálta. Cikkében³ elmondja, hogy Kálmány „ritka és becses adatot mentett meg a pusztulástól”, és nyomban utal egy XVIII. század eleji, Békés megyei boszorkányperre (pontosabban: táltosperre), amelynek során Suppuny Andrást, az „istentagadó, gonosz táltost” faggatták és ítélték el, mert többek között az volt a vád ellene, hogy „más isteneknek tiszteletét, s különösen is tiltott *ördögi énekek által* gyakorolta”. Továbbá: „Sőt a mindenható s irgalmas istent elhagyva gonosz szellemek társaságában *ördögi énekekkel a sötétség fejedelmét magához hívta* és ugyanezen szellemekkel pogány tüzet gyújtva a sötétség fejedelmének segítségét kérte...”⁴ (A kiemelések tőlünk — J. K.) A Harangöntőnek nevezett Suppuny táltos tevékenységével kapcsolatban egyéb adatok is kihámozhatók Oláh György cikkéből, Róheim azonban igen mértéktartónak bizonyult ezeknek az adatoknak a felhasználásában: „Ha valaki szó szerint igaznak akarná ezt a középkori ördög-romantika stílusában tartott vádat, egész sámán-kultuszt olvashatna ki belőle. Mi azt hisszük, a való magja a dolognak aligha lesz egyéb, mint afféle *énekelt rontóige*, amelyben a kiszemelt áldozatot az ördögnek ajánlják föl.”⁵ (A kiemelés tőlünk — J. K.) A továbbiak során Róheim Géza egyéb olyan magyarországi és külföldi adatokat sorol föl, amelyek vagy rontóigékkel vagy pedig énekelt rontásokkal kapcsolatosak. Párhuzamos szövegeket azonban nem közöl, tehát tulajdonképpen Kálmány adatának fontosságát hangsúlyozza és értelmezi — szövegszerű analógiák nélkül.

Nincs tudomásunk róla, hogy az „énekelt rontóigék” kérdésével vagy pedig Kálmány által közölt szöveg kérdésével foglalkozott-e a későbbiekben az irodalom. Kálmány Lajos szövege tehát minden bizonynyal invariánsként állt (és áll) a magyar néprajzi irodalomban. (Egyik lexikonszócikkében Pócs Éva feltételes módban nyilatkozik a kérdésről: „Egyes kutatók bizonyos történeti adatok alapján a múltban énekelt »rontóigéket« tételeznek fel.”⁶)

Jelen dolgozatunkban egyebek mellett arra szeretnénk felhívni a figyelmet, hogy Kálmány Lajos által a századforduló tájékán lejegyzett „rontóigének” vannak párhuzamai, két egykorúról is tudunk, azonkívül magunknak is sikerült egyet — recens adatként — feljegyeznünk. Tehát a jövőben nem egy lejegyzett változattal képviselt invariánssal kell számolni, hanem olyannal, amelynek egykorú — tehát történeti — változatai is vannak, ha ez a „rontóige” szóba kerül. Úgy véljük, nem lesz haszon nélkül való ezeket a variánsokat a kutatás számára újra

³ RÓHEIM Géza 1918.

⁴ OLÁH György 1888. 155. és 157.

⁵ RÓHEIM Géza 1918. 272.

⁶ PÓCS Éva 1977a. 166.

hozzáférhetővé tenni, mert elvértve forgatott kiadványokban láttak napvilágot, továbbá azért sem, mert — mint látni fogjuk — ezek az adatok bizonyos tekintetben alátámasztják Kálmány Lajos (és Róheim Géza) elképzeléseit, másrészt pedig példát szolgáltatnak arra, miként csúszik le egy folklór szöveg (egy ráolvasás) és ráolvasó gyakorlat a szigorúan vett (és alkalmazott) szómágia szintjéről a „babona humorának” szintjére — ahogy az egyik adat gyűjtője írta. Nem érdektelenek ezek az adatok továbbá az invariáns kategóriájának vizsgálata szempontjából sem, miként arra a későbbiekben még utalni fogunk.

A jugoszláviai Bácska egy főleg magyarok lakta nagyközségének, Gombosnak régész és etnográfus hajlamú káplánja, Cziráky Gyula, a XIX. század utolsó évtizedeiben számos cikket tett közzé a központi szaklapokban (pl. *Archaeologiai Értesítő*) és a megyei lapokban (pl. *Bácska, Szabadka és Vidéke*) szolgálati helyének régészetével, településtörténetével s bizonyos vonatkozásban népismeretével kapcsolatban. Egyik ilyen cikkében többek között azt írja a lakosokról, hogy „fölvilágosodottságuk mécsese azonban még a babona sötéttségét nem képes egészen eloszlatni”, s ezt illusztrálандó néhány néphiedelmi adat mellett az alábbi ráolvasó szöveget is közli:

„Egy *lóraolvasás* így szól:

Sárkerék, vadlóher, maradhatsz te ettől:

Nagy szelindek juhász-kutyák majd jóllaknak ebből.”⁷

A kiemelés tőlünk származik, ugyanakkor meg kell jegyeznünk azt is, hogy ugyanez a szöveg három esztendő múlva megjelent egy Gombosról szóló kétíves könyvecskében is, amely voltaképpen különlenyomat a Bács-Bodrogh vármegyei Történelmi Társulat Évkönyvéből.⁸ Mivel ez a „lóraolvasás” már első pillantásra láthatóan *változata* Kálmány Lajos szövegének, csak azt sajnálhatjuk, hogy erről az adatról Kálmány a maga idejében nem tudott. A gombosi adat ugyanis először tizenhárom, majd másodsor tíz esztendővel korábban nyomdafestéket látott. Cikkéből ítélve Róheim Géza sem ismerte.

A két változatot egybevetve azt állapíthatjuk meg, hogy a gombosi két sorral rövidebb; az első sorban megnevezett növények is eltérnek egymástól a két variánsban. Csak sejtjük okát annak, hogy Cziráky lejegyzése miért csak azt a két sort tartalmazza. Egyáltalán nem valószínű, hogy egyházi létére hagyta volna ki a Kálmánynál olvasható negyedik sort, amely az ördögre utal. Ezt erősíti meg recens gyűjtésünk is, amelynek során, 1977-ben, egy idős férfi adatközlőnkől halottuk az alábbiakat:

⁷ CZIRÁKY Gyula 1895. 51. szám

⁸ Vö. CZIRÁKY Gyula 1898.

„De azt akarom mondanyi, hogy hát én emlékszek, valamikó, de most má nem tudom, hogy mijen izére mondták, hogy ekezdték, hogy:

Sárkerék, vadlóher, maradhatsz tē ettől,
Nagy szelindék juhászoktyák ēyenek belüle.

Hát most nem tudom, hogy mijen betegsēgre.

Sárkerék, vadlóher, maradhatsz tē ettől,
Nagy szelindek juhászoktyák lakjanak jó ebbü.”⁹

Vagyis: nyolcvan esztendő múlva is csupán ezt a két sort tudta — a jelek szerint már nem állandósult szöveggként — elmondani az idős adatközlő. A ráolvasás *funkciójára* már egyáltalán nem emlékezett, tehát azzal sem volt már tisztában, hogy negatív vagy pozitív előjellő ráolvasásról van-e szó. Elmondható tehát, hogy recens adatként már csak funkcióját veszített, szövegében sem pontosan megőrzött csökevényként került elő ez a szövegünk, amelynek századfordulós előzményével kapcsolatban még tudta a feljegyző és közlétevő, hogy *lóraolvasásra* szolgált.

Az egybevetés szempontjából Cziráky adata mégis rendkívül becsesnek tekinthető, hisz ha nem is tudjuk meg róla, hogy „rontóige”-e, mint Kálmány változata esetében, az azonban pontosan meghatározást nyer, hogy *lóval* kapcsolatos. A két változat tartalmi paralelizmusa mellett ez az adalék is kétségbenvonhatatlan bizonyítéka annak, hogy az időben előbb közlétt szöveg — minden bizonnyal — már kopott változata az időben később megjelent, de szövegét és pontosan leírt funkcióját tekintve teljesnek vehető szövegnek. A későbbiekben ismeretendő harmadik változat fényében pedig az is kitűnik majd, hogy a gombosi változat kezdő szava („sárkerék”) torzult formája egy növény-névnek („sárkerep”), amely másutt még megőrződött.

A gombosi történeti (és recens) változat tartalmi jegyei azonban — véleményünk szerint — minden kétséget kizáróan negatív előjellő ráolvasásra *utalnak*, ebből következően nem lehet kétséges az sem, hogy ez a (Kálmány változatához képest csonkának tűnő) két sor eredeti formájában ugyancsak lóra vonatkozó „rontóige” lehetett. Számolva azonban azzal, hogy a ráolvasó szövegek elsődleges meghatározója a funkció, amelyben alkalmazásra kerülnek a szómágiás szituációban,¹⁰ nem tartjuk lehetetlennek azt sem, hogy gombosi változatunk már első lejegyzése idején (a századforduló tájékán) elvesztette negatív funkcióját,

⁹ Saját gyűjtés, Gombos, 1977. Elmondta Kálóczi József 80 éves.

¹⁰ Vö. PÓCS Éva 1968; PÓCS Éva 1977; PÓCS Éva 1980. és PÓCS Éva 1981.

s esetleg akkor már lovon előforduló betegség gyógyítására szolgált. Cziráknál ugyanis olyan kontextusban került közlésre, ahol csupa gyógyító (tehát funkcióját tekintve pozitív előjelettségű) adat olvasható. Azt viszont már láthatuk recens változatunk esetében, hogy ott teljességgel funkcióját veszített szövegelemként került elő. Ha Kálmány Lajos és Róheim Géza ismeri Cziráky adatát a maga cikkének közzétételekor, minden bizonnyal elképzeléseit alátámasztó mozzanatokat is kiolvashatott volna belőle.

A Kálmány Lajos által „rontóigének” nevezett ráolvasó szöveg második egykorú változata csak mostanában látott nyomdafestéket egy múzeumi évkönyv lapjain.¹¹ Berze Nagy János századforduló körüli besenyőtelki gyűjtéséről van szó, amelynek egy része ugyan megjelent az *Ethnographiában*, 1910-ben¹², de miként a sajtó alá rendező Banó István megállapítja, tulajdonképpen csak töredékek és rövidített változatok láttak napvilágot, a teljes gyűjtés gyakorlatilag napjainkig kéziratban hevert. Ennek a kéziratnak a lapjain lappangott ez ideig ez a változat, amelyet itt ismertetni fogunk, s látni fogjuk, hogy sok tekintetben szolgáltat további fontos adalékot Kálmány Lajos „rontóigéjéhez”. Az idézendő szöveg fontosságára a közzétevő Banó István is utal, anélkül azonban, hogy összefüggésbe hozná Kálmány vagy Róheim cikkével: „Különösen értékesek az egyes adatokhoz társult népköltési adaptációk, mint pl. a rossz gebe sikertelen gyógyítását megjelenítő rigmusok.”¹³ Idézzünk itt Berze Nagy adatát Besenyőtelkéről:

„Hanem az meg már a babonának a humorához tartozik, mikor a szegény ember a gerhes lova miatt az »orvos«-hoz fordul. Ez előlegeztet magának egy fél liter *rosszra*viszt, aztán a gazdájával megfogatja a ló farkát, ő maga pedig a ló elé áll, s a következő rigmust mondja:

Sárkerep, komócsi,
Ellehetsz má tülle!
Fakókocsi, kenderhám,
Maradhatsz má tülle!
A ki fogja farkadot
Szagolja meg lyukadot,
Mé nem adott több abrakot!”

A kéziratban Berze Nagy János két szót csillagozott. Így a *komócsi* szót szénafüveknek értelmezte, a negyedik sor végének csillagjához pedig az alábbiit fűzte: „V. i. (jelentése: vagyis) a lótól. Arra céloz, hogy

¹¹ BERZE NAGY János 1981.

¹² BERZE NAGY János 1910.

¹³ BERZE NAGY János 1981. 312.

mindez nem soká kell már a lónak, *mert megdöglök.*” (A kiemelés tőlünk — J. K.)

Elteltekintve attól, hogy Berze Nagy másként tördelte a sorokat mint Kálmány vagy Cziráky, itt is azt állapíthatjuk meg, hogy minden kétséget kizáróan a becses „rontóige” változata van előttünk. Kár, hogy ez a szöveg nem jelent meg valószínű gyűjtése idején, 1910 táján vagy előtt az *Ethnographiában*, mert akkor Kálmány nagyszerűen fel tudta volna használni szövege párhuzamával. Mi azonban nézzük meg inkább azt, hogy ez a változat milyen tanulságok levonására alkalmas a másik kettő ismeretének fényében.

A ráolvasás első szava a gombosi változatok első szavát értelmezi; ennek alapján tudhatjuk meg, hogy a gombosi szöveg „sárkerék” szavában nem kell fölöslegesen hiedelmi háttérre gyanakodni, hanem a *sárkerék* (illetőleg: *nagy lóhere*, latinul: *Melilotus officinalis* L.¹⁴) torzult változatát olvashatjuk ki belőle. Ily módon ennek a változatnak az első sora inkább a gombosi változatokhoz áll közelebb, mint a magyarszentmihályihoz. A harmadik és a negyedik sor (a tördelés miatt lett kettő) Kálmány változatának második sorával identikus. Ez a sor a gombosiból hiányzik — mint láthattuk. Berze Nagy változatának ötödik-hetedik sora merőben eltér Kálmány változatától, a gombosiban pedig ilyen sor nincs is. Ugyanakkor Berze Nagynál nem szerepel a gombosi változat második sorának, illetőleg a magyarszentmihályi változat harmadik sorának (a kettő a szájhagyományozás törvényszerűségeinek fényében azonos) megfelelője. Mi lehet ennek a magyarázata?

Minden valószínűség szerint a besenyőtelki változat esetében is a funkcióvesztés, pontosabban: funkcióváltás folklorisztikai jelenségét lehet megfigyelnünk. Berze Nagy szövegéből látszik, hogy itt sincs már szó arról, hogy az idézett szöveg negatív előjelű ráolvasás funkciójában szerepelne; annak nyoma azonban kitetszik, hogy gyógyító funkcióban bizonyára elképzelhető volt, de már csak a ló gazdája számára. Ez a tény már fogyó szómágiás gyakorlatot tételez fel. Az egészen más dolog, hogy a Berze Nagy által „orvos”-nak nevezett személy voltaképpen a bűbajosok, tehát a ráolvasás tudóinak karikírozott változataként jelenik meg. Berze Nagy szövegének első négy sora, valamint a negyedik sorhoz fűzött csillagozott megjegyzés azonban minden kétséget kizáróan arra látszik utalni, hogy az egykor ismert és talán eredeti funkciójában alkalmazott negatív előjelezettségű ráolvasó szöveg (és gyakorlat) is meglehetően a környéken. Nem tartható ugyanis véletlennek és esetlegesnek, hogy a szöveg — vagy inkább funkcióját veszített töredéke — ennél a változatnál is *lóhoz kötődik*. Sőt, Berze Nagy jegyzete a ló megdöglésére is utal.

Egy hosszú ideig egyváltozatos invariánsként számon tartott, nega-

¹⁴ Vö. MELIUS Péter 1979. 238. és 410.

tív előjelű ráolvasó funkcióban lejegyzett és közzétett szöveg a két további egykorú változat ismeretében érdekes következtetések levonására alkalmas. Ezek elmondásakor természetesen tisztában vagyunk azzal, hogy még néhány változat ismeretében minden bizonnyal nagyobb súlyt kaphatnának ezek a következtetések. Nézzük azonban ezeket a lehetséges következtetéseket.

Bár egy lóraolvasó „rontóige” voltaképpen egykorú három és egy recens változatának birtokában vagyunk, egyelőre legfeljebb annyit tudunk biztosan állítani, hogy rontó funkcióban csupán Kálmány változata értelmezhető. Ezt az értelmezést egyrészt maga a szöveg, másrészt pedig a vele kapcsolatos adatközlői információ teszi minden kétséget kizáróvá. Megállapítható ugyanis, hogy Kálmány változatában a ráolvasó szöveg tartalmi jegyei és alkalmazásának funkciója szinkronban van. A szöveg tartalmi és nyelvi jegyeinek elemzése minden bizonnyal fogódzót kínálna azzal kapcsolatban is, hogy korban hová lehetne lokalizálni eredetét. A gombosi két változatban már a felbomlás szakaszában van a funkció és a tartalmi jegyek szinkroniája. Egyrészt ma már nem lehet megállapítani, hogy Cziráky „lóraolvasás” megjelölése azonosnak tartható-e a lóraolvasó „rontóige” jelentésével, másrészt pedig a szöveg is csonka: hiányzik belőle az a rész, amely a ló pusztulásának kívánalmát tenné egyértelművé. Már utaltunk rá fentebb, hogy a Cziráky által lejegyzett gombosi változat olyan kontextusban szerepel, ahol csupa gyógyító jellegű adat kerül elmondásra. Ugyanennek a gombosi változatnak recens szövege kapcsán az adatközlő már csak sejtette, hogy valamilyen betegségnek kapcsán mondták, de lóval már nem is hozta összefüggésbe. A gombosi történeti adat esetében nincs szó továbbá arról sem, hogy énekelve kellett-e előadni. Minden bizonnyal már nem.

Az a szerencsés véletlen, hogy a szinte azonos szöveg nyolcvan év után is felbukkant, alkalmat kínál számunkra, hogy egy pillantást vessünk e folklór szövegek (ráolvasások) és e folklór jellegű tevékenység (ráolvasó gyakorlat) néhány aspektusának kérdésére. A ráolvasás és a ráolvasó gyakorlat — úgy tűnik esetünkben — akkor képez összefüggő és egymással szinkronban levő egészet, ha a kettőt a funkció azonosága összeköti. Ha a ráolvasás nyelvileg kódolt tartalmi jegyei minden kétséget kizáróan azonosak azzal a funkcióval, amely a ráolvasó gyakorlat során kifejezésre jut, akkor a kutatónak élő ráolvasó tradícióval kell számolnia. Úgy találjuk, hogy ez az elképzelés — a dolgozatunkban ismertetett példák esetében — csupán Kálmány Lajos szövegével kapcsolatban igazolható. Ha viszont a ráolvasás nyelvileg kódolt tartalmi jegyei nincsenek szinkronban a ráolvasó gyakorlat során kifejezésre jutó funkcióval, akkor bizonyos még a ráolvasó hagyomány megléte, de már mindenképpen funkcióváltást kell feltételeznünk. Ezt az elképzelést a gombosi történeti változat (Cziráky századfordulás lejegyzése), valamint

a recens változat igazolhatja: a tartalmi jegyeinél fogva rontó funkciót feltételező szöveg itt már nem rontó, hanem gyógyító funkcióban értelmezhető. Ez sem kétségbevonhatatlan azonban, mert a ráolvasó gyakorlat vonatkozásában nem rendelkezünk elegendő adattal. Ebből arra lehet következtetni, hogy az élő ráolvasó-tradíció mértékének csökkenésével egyenes arányban kell számolni a funkcióváltással, később pedig a funkcióvesztéssel, amikor már csak a folklór szöveg (ráolvasás) őrződött meg az emlékezetben, a folklór jellegű tevékenység (a ráolvasó gyakorlat) teljesen vagy majdnem teljesen megszűnt.

Úgy találjuk, hogy ennek a harmadik szakasznak illusztrálására Berze Nagy János szövege alkalmas. Ez a leírás és a szöveg szép példája lehet a funkcióját veszített — eredetileg feltehetően rontó célzatú — folklór szöveg széthullásának és a szövegekkel kapcsolatos hagyományos funkciók (rontás, gyógyítás) háttérbe szorulásának a vaskos humor alpári komédiázásának javára. Gombosi szövegünk csonka ugyan, de funkcióváltást szenvedve csak rövidül. Ezzel szemben a besenyőtelki szöveg, amennyit rövidült tartalmában, Kálmány szövegének csak az első részét tartalmazza, annyit bővült is; mégpedig funkcióvesztettségének megfelelően olyan tartalmi jegyeket előrúló sorokkal, amelyek az élő ráolvasó-tradíciót kizárják; annak voltaképpen a paródiáját adják!

Amennyiben elképzelésünk helyes, akkor a szerencsés véletlen folytán (illetőleg négy) olyan változatát volt alkalmunk egymás mellé állítani egy eredeti funkciójában rontó célzatú ráolvasásnak, amelyek bár tulajdonképpen tág keretben egykorúnak vehetők, mégis a ráolvasó hagyomány változásának egy-egy szakaszát szemléltetik és reprezentálják. Tudjuk, hogy a magyar ráolvasások korpuszában összehasonlíthatatlanul kisebb azoknak a szövegeknek a száma, amelyek rontó célzatúak, mint azoknak a száma, amelyek gyógyító funkciójúak. Jó lenne egyszer valatóra fogni egy másik rontó funkciójú ráolvasás több változatát, és megvizsgálni, hogy a ráolvasó-tradíció változásának (vagy durvábban fogalmazva: széthullásának) ismeretében megfelelnek-e az általunk megrajzolt gradációknak, illetőleg visszaszorulási szakaszoknak.¹⁵

A fentebbiekben már említés történt arról, hogy a dolgozatunkban

¹⁵ A funkcióváltás—funkcióvesztés kérdésével — az elmélet és az általánosítás síkján — Pócs Éva foglalkozik a ráolvasások vonatkozásában. Alapjában véve négy szakaszt különbözteti meg a funkció kifejeződésének. Megállapításai nagyjából egybeesnek azokkal a megállapításainkkal, amelyeket magunk *konkrét szövegek* alapján kíséreltünk meg feltárni dolgozatunkban. Vö. POCS Éva 1980. Úgy találjuk, hogy feltárt anyagunk bizonyos tekintetben hozzájárulhat annak a kérdéskörnek a jobb megértéséhez, amelyről ezt olvassuk nála: „Valószínűnek látszik tehát, hogy a funkcióhoz kötöttség megszűntével a szövegeknek egy egészen más irányú fejlődése indul meg, önállóan, a funkciótól »megszabadulva«, a szájhagyományozás, az »öncélú« szövegfolklór alkotások törvényszerűségeit inkább követve fejlődnek tovább. Ennek bizonyításához az kellene, hogy a szemünk láttára menjen végbe a funkció elvesztése.” POCS Éva 1980. 481.

tárgyalásra kerülő „rontóige” invariáns jellegű folklór szöveggént lehetett jelen a magyar ráolvasáskincs adatai között. Invariáns jellege az általunk párhuzamba állított további változatokkal sem szűnt meg; egyrészt azért, mert az eddig ismeretes meghatározások fényében az invariáns jelleg nemcsak az egyes adatra, hanem a néhány elszigetelt adatra ugyanúgy alkalmazható, másrészt pedig úgy találjuk, hogy ez a „rontóige” igen kifejező módon példázhatja, szemléltetheti azokat az elképzeléseket, amelyek az invariánsok kialakulásával kapcsolatban rögzítésre kerültek.¹⁶

Csak a Kálmány-féle szöveg ismeretében persze egészen más módon sorolódhatott volna ez a „rontóige” az invariánsok közé, mint mostan, a néhány elszigetelt variáns ismeretében. A folklorisztika elméletéből ismeretes ugyanis, hogy az egy lejegyzett szöveggel képviselt orális alkotás esetében elsősorban arról lehet szó, hogy a gyűjtő olyan jelenséget emelt át az írásosság szintjére, amely nem a változatképződés elvei alapján alakult ki, s valószínűleg a közösség által nem akceptált egyéni javaslatot, illetőleg annak lejegyzését jelenti.¹⁷ A dolgozatunkban párhuzamba állított változatok, valamint a velük együtt lejegyzett további információk alapján azonban úgy találjuk, hogy ez a lóráolvasó „rontóige” semmiképpen sem közösségi elfogadást nem nyert egyéni javaslat szintjén megrekedt alkotást őrzött meg, hanem az olyan invariánsokkal kapcsolatos, amelyek „egy régebben gazdag variáncscsoport, típus elhalásának bekövetkezéséről” számolnak be.¹⁸ Igaz ugyan hogy Ortutay Gyula az invariánsoknak ezt a csoportját elméletileg tételezte föl, mint olyanokat, amelyeket a konkrét vizsgálat nem igazolt, mégis úgy találjuk, hogy dolgozatunk éppen egy ilyen elképzelt konkrét vizsgálat lehetőségét csillanthatja föl.

Mivel egy „rontóige” kihalását véljük bizonyítottnak látni az eddig ismert adatok alapján, azt is el kell mondanunk, hogy mire alapozzuk elképzelésünket. Ortutay Gyula időközönkénti, esetleg évtizedenkénti vizsgálatokat tart szükségesnek, hogy az elhalás ténye dokumentáltnak legyen tartható. Lássuk tehát, hogy adataink időközben hol és hogy helyezhetők el.

Kálmány Lajos följegyzése 1918-ban jelent meg, de életrajzából tudjuk, hogy akkor már régen nem járt Magyarszentmihályon, ahonnan az adat való. Bizonyára arról lehet szó, hogy egykori gyűjtését később vette elő, dolgozta fel, s csak 1918-ban került kinyomtatásra. Magyarszentmihályon ugyan nem volt állomáshelye, de volt Magyarszentmártonban és Németeleméren, ez a két helység pedig az említettnek közvetlen szom-

¹⁶ Az invariánsok mibenlétével és meghatározásával kapcsolatban lásd: ORTUTAY Gyula 1959. 210–212; VOIGT Vilmos 1966. 137; KATONA Imre 1969. 36; VOIGT Vilmos 1979; KATONA Imre 1969. 29.

¹⁷ Vö. ORTUTAY Gyula 1979. 210.

¹⁸ ORTUTAY Gyula 1959. 212.

szédságában van. Magyarszentmihályon egyébként Kálmány csak szórványos gyűjtést folytatott. Mivel az említett két helyen 1891 és 1894 között káplánkodott, a magyarszentmihályi lóráolvasó „rontóige” feljegyzése is erre az időszakra tehető.¹⁹ Ebből következik, hogy közzététele pillanatában a „rontóige” már majdnem három évtizedes „történeti” adatnak számított. Cziráky adatának első közzététele 1895-ben történt, de akkor már legalább öt esztendeje káplánkodott a faluban.²⁰ Ebből következően ez az adata az 1880-as évek derekáról-végéről származtatható. Berze Nagy János szövege, Banó István megállapítása alapján, a századforduló táján kerülhetett lejegyzésre, amikor Berze Nagy János kiterjedt gyűjtést kezdett meg szülőfalujában és környékén.²¹

A fentebb kihámozott időpontokból következően a magyarszentmihályi, gombosi és besenyőtelki adatok az 1880-tól 1910-ig terjedő időszakban kerülhettek lejegyzésre. Tudjuk természetesen, hogy ezt az időszakot csak nagyon tág keretek között állt módunkban megállapítani, s azt is, hogy minden adat másuttan került lejegyzésre. Tehát az időközönkénti vagy évtizedenkénti vizsgálat nem egy helyen készült. Ennek ismeretében mondtuk az előbbieken, hogy dolgozatunk csupán felsillantja egy elképzelt történeti szempontú vizsgálat lehetőségének *rekonstrukcióját*. A másik szépséghiba az, hogy tekintettel a rövid időbeli távra, voltaképpen azt is mondhatnánk, hogy a három elszigetelt adat azonos időszakban reprezentálja egy *kihalóban levő* negatív célzatú ráolvasástípus három átalakulási szakaszát. Az adatokkal kapcsolatban tehát nem egy probléma merülhet fel, mind olyan, ami ma már megoldhatatlan. Ettől függetlenül azonban — tekintettel arra, hogy történeti adatokról van szó — mindenképpen becses adatnak kell tartanunk mindhármát, nemcsak az előbbieken ismertetett funkcióvizsgálat és egyebek szempontjából, hanem azért is, hogy ha nem is sokat, de némi adalékot mégis szolgáltatott az invariánsok kérdéséhez is. A mintegy nyolcvan évvel későbbi gombosi adat, amelyet magunk gyűjtöttünk föl, végeredményben az előbbieken feltételezett szöveg- és ráolvaságyakorlat-elhalási folyamatot látszik ugyancsak alátámasztani. Nagy kár, hogy közbeeső adattal nem rendelkezünk.

Befejezésül csak utalni kívánnánk arra, hogy a funkcióváltással és -vesztéssel kapcsolatban tett észrevételeink, valamint az invariánsok kapcsán — azonos szövegek alapján — felvázolt elképzeléseink a jelek szerint tulajdonképpen azonos konklúziót sugallnak; a két közelítésmód alapján szinte biztosra vehetjük, hogy, felsorakoztatott ráolvasó szövegeink egymásnak variánsai, de egymástól egy típus kihálásának való-

¹⁹ Kálmány Lajos állomáshelyeivel és gyűjtőterületeivel kapcsolatban eligazít: PÉTER László 1952.

²⁰ 1890-ben már cikkezett a faluról a *Bácska* című lapban.

²¹ BERZE NAGY János 1981. 311.

színi szakaszai választják el őket. Kíváncsian várjuk az esetleges további adatok fölbukkanását, hisz voltaképpen azok erősítik meg vagy tehetik semmissé megállapításainkat és elképzeléseinket.

IRODALOM

- BERZE NAGY János
 1910 Babonák, babonás alakok és szokások Besenyőtelken. *Ethnographia* XXI. 24—30.
 1981 A századforduló táján feljegyzett hiedelmek, szokások és babonás történetek a Heves megyei Besenyőtelekről. Közreadta BANÓ István. Az Egri Múzeum Évkönyve XVIII. 311—329.
- CZIRÁKY Gyula
 1895 Bogojeva népe. Szabadka és Vidéke. 49. és 51. szám.
 1898 Bács-Bodrogh vármegyei Bogojeva és Gombos múltja. Különlenyomat a Tört. Társ. Évk. XIV. évfolyamából. Zombor.
- KÁLMÁNY Lajos
 1918 Rontóige és ráolvasás. *Ethnographia* XXIX. 105—106.
- KATONA Imre
 1969 A népköltészet általános problémái. In: DÖMÖTOR—KATONA—ORTUTAY—VOIGT: A magyar népköltészet. Budapest, 27—40.
 1979 A folklór és a folklorisztika általános problémái. In: ORTUTAY Gyula szerk.: A magyar folklór. Budapest. 11—37.
- MELIUS Péter
 1979 Herbárium. Az fáknak, füveknek nevekről, természetekről és hasznairól. Sajtó alá rendezte SZABÓ Attila. Bukarest.
- MUNKÁCSI Bernát
 1910 Istenek hősi énekei, regéi és idéző igéi. Vogul népköltési gyűjtemény II/2. Budapest.
- OLÁH György
 1888 A boszorkányperek Békés vármegyében. A Békés vármegyei Régészeti és Művelődéstörténelmi Társulat Évkönyve 1886—87. Békés—Gyula. 149—161.
- ORTUTAY Gyula
 1959 Variáns, invariáns, affinitás. A szájhagyományozó műveltség törvényszerűsége. Az MTA II. Osztályának Közleményei. 195—238.
- PÉTER László
 1952 Kálmány Lajos. Egy nagy magyar folklorista élete. Budapest.
- PÓCS Éva
 1968 A magyar ráolvasások műfaji és rendszerezési problémái. Népi Kultúra — Népi Társadalom I. Budapest. 253—280.
 1977a Átok. (Lexikoncímű) Magyar Néprajzi Lexikon I. 166—167.
 1977b Szöveg—cselekmény—hiedelem összefüggései a nem epikus ráolvasásokban. Népi Kultúra — Népi Társadalom IX. Budapest. 51—93.
 1980 Statisztikai tényezők összefüggései a ráolvasások funkciójával. Népi Kultúra — Népi Társadalom XI—XII. Budapest. 469—484.
 1981 A magyar ráolvasások. Kandidátusi értekezés tézisei. Budapest.
- RÖHELM Géza
 1918 Nefanda carmina. *Ethnographia* XXIX. 271—276.
- VOIGT Vilmos
 1966 A variáns, invariáns és affinitás definíciója. *Ethnographia* LXXVII. 136—138.
 1979 Invariáns. (Lexikoncímű) In: Magyar Néprajzi Lexikon II. 632—633.